

Narziss ve Goldmund: Tarihsel Bir Romanı Okuma Denemesi

Narziss And Goldmund: Attempt To Read A Historical Novel

Yunus Arifoğlu¹

Öz

Tarihi bir devri anlatan roman, dönemi muhayyilenizde canlandırma imkânı verir. Döneme dair belli bir bilgi altyapısıyla birlikte roman, o dönemi daha iyi tahayyül etme fırsatı sunar. Ortaçağ Avrupa'sının Almanya'sını anlatan bir roman olarak Hermann Hesse'nin Narziss ve Goldmund eseri öne çıkmaktadır. Hesse'nin bu eseri, Ortaçağ Avrupa'sının zihin yapısını anlamada yol göstericidir. Bu çalışmada, tarihi bir dönemin zihniyet yapısını anlatmaya odaklı Narziss ve Goldmund eseri irdelenecektir. Bu mahiyete sahip eserin bu yönüyle okuma biçimi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ortaçağ, Roman, Goldmund, Narziss, Hermann Hesse

Abstract

Novels that describe a historical period give you the opportunity to visualize that period in your imagination. The novel, together with a certain information infrastructure about the period, offers the person the opportunity to better envision the period. Hermann Hesse's Narziss and Goldmund stands out as an important novel about Medieval Europe. This work by Hesse is a guide to understanding the mentality of medieval Europe. In this study, studies of Narziss and Goldmund focusing on explaining the mentality of a historical period will be examined. The work of this nature will be tried to be read from this aspect.

Keywords: Medieval, Novel, Goldmund, Narziss, Hermann Hesse

Giriş

Roman okumak tarihçilerin mutlaka yapmaları gereken işler arasındadır. Tarihi salt kuru bilgi ve belge üzerinden betimleme, eksik bir okuma biçimi olur. Bu önemden dolayı tarihçiler sadece roman okumakla yetinmemiş, aynı zamanda yazma girişiminde de bulunmuşlardır. Bunların içerisinde Umberto Eco'nun "Gül'ün Adı"

---

¹ Doç. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0001-7931-8617, ynsarfglu@gmail.com

eseri meşhurdur. Ortaçağ Avrupa'sının zihni yapısını bu denli betimleyebilecek bir başka eser, herhalde yoktur.

Tarihi bir dönemi anlatan roman, dönemi muhayyilenizde canlandırma imkânı verir. Film belli öğelerle kendisi, döneme hayat verme iddiasında iken, roman bunu okuyucusuna bırakır. Döneme dair belli bir bilgi altyapısıyla birlikte roman, o dönemi daha iyi tahayyül etme fırsatı sunar.

Ortaçağ Avrupa'sının Almanya'sını anlatan bir roman olarak Hermann Hesse'nin *Narziss ve Goldmund* eseri öne çıkmaktadır. Bu dönemi anlatan bilgi ve belge eksikliği düşünüldüğünde bu romanın sahip olduğu değer daha anlaşılır hale gelmektedir. Hesse'nin bu eseri, Ortaçağ Avrupa'sının zihin yapısını anlamada yol göstericidir.

Herman Hesse'nin kaleminden, Kamuran Şipal tercümesiyle YKY yayınlarından yeniden yayınlanan *Narziss ve Golmund*² eseri roman eşliğinde başka bir dünyanın tarihi, kültürü ve sosyal yapısı hakkında insana dair izdüşümler bırakmaktadır.

Hermann Hesse 1877'de Almanya'nın Calw kasabasında doğdu. Eğitim sistemindeki kısıtlamalara ve misyoner babasının dinsel baskılarına direnerek Maulbornn ilahiyat okulundan ayrıldı. Jung felsefesiyle ilgilendi ve bundan fazlaca etkilendi. 1904'te serbest yazarlığa başladı. 1911'de Hindistan'a yaptığı yolculuk doğu kültüründen etkilenmesine yol açtı ve bunu yakinen bilmesini sağladı.³

Hesse'nin *Narziss ve Goldmund* adlı eseri üzerine, ilk inceleme Vene Rudebusch⁴, tarafından yapılmıştır. Bu alanda yapılan çalışmalar içerisinde, Lewis W. Tusken'in *The Tree Symbol Interpretive Key*⁵ çalışması vardır. Yine Jung felsefesi bağlamında ise yapılan çalışmalar da mevcuttur.⁶ Türkiye'de Ayşe Demirel, Hermann

² Herman Hesse, *Narziss ve Golmund*, çev. Kamuran Şipal, YKY Yayınları, İstanbul 2012.

³ *Narziss ve Golmund* adlı eserindeki biyografisinden, Hesse, 2012.

⁴ Vene Rudebusch, a thematic analysis of Herman Hesse's *Narziss and Goldmund*, *Cinnicati*, 1973, DA, XXXIV, 4283, <https://www.jstor.org/stable/3831106>; (Erişim 10 Nisan 2023).

⁵ Lewis W. Tusken'in *Thematic Unity in Hermann Hesse's Narziss And Goldmund: The Tree Symbol Interpretive Key*, Vol. 29, No. 2 (Summer 1983), pp. 245-251, <https://www.jstor.org/stable/26281169>; (Erişim 10 Nisan 2023).

⁶ Faizullah Jan-Syed Irfan Ashraf-Azmat Khan, "Deconstructing Hermann Hesse's *Narcissus and Goldmund* with a crosscultural lens", *Liberal Arts & Social Sciences International Journal (LASSIJ)*, https://www.researchgate.net/publication/362368611_Deconstructing_Hermann_Hesse's_Narcissus_and_Goldmund_with_a_cross-cultural_lens; (Erişim 10 Nisan 2023).

Hesse'nin Romanlarındaki Kadın Protrelere⁷ adlı bir doktora yapmıştır. Gene bu alanda Veysel Lidar'ın karşılaştırmalı çalışması söz konusudur.⁸

Kitabın dili dönemi yansıtmaktan uzak denilebilir veya bu, tercümede bu yok edilmiştir. Bu sebeple basit bir bir tercüme dili dikkat çekiyor ve kullanılan jargon dönemi yansıtmıyor. Hasılı bu bağlamda romanın dili veya tercümesi güncel zamanı anlatır gibi yansıtmakta ve Ortaçağ'ı anlatmada oldukça da vasat kalmaktadır.

Tarihsel Bir Romanı Okuma Denemesi

Herman Hesse'nin Narziss ve Golmund adlı eserinden tarihi dönemi saf bir biçimde anlatmasını beklememek gerekir. Bu açıdan eserin yazıldığı dönem olan 20. yüzyılın bakışının tesiri altında kaldığını söylemek mümkündür. Eserde döneme yönelik tasvirlerde modern zamanın izleri görünmektedir. Geçmişe dair tasarımlarımızın saf bir tarihi kapsamaktan uzak olduğunun bilincinde olmamız, bir açıdan zorunlu bir yaklaşımdır.⁹ Diğer yandan Hesse'nin zıtlıkların felsefesi olan Jung felsefesinin etkisi altında olduğu aşıkardır. Eser bu felsefeden ziyadesiyle payını almış, dahası Hesse eserini bu felsefe ile inşa etmeye çalışmıştır. Hasılı muhayyilemizde canlanan dönem bir ölçüde gerçekliğin tasviri iken diğer anlamıyla 20. yüzyıl düşüncesinin bir yansımasıdır. Dolayısıyla Ortaçağ Avrupa'sı bu çerçevede kurgulanmış, yorumlanmıştır.

Ortaçağ Avrupa'sını konu edinen Herman Hesse'nin romanı zıtlıkların uyumunu iki karakter üzerinden anlatmaktadır. Kitabın ana karakterlerinden birisi olan Goldmund, başına buyruk ve hayatı tecrübeyle anlamaya çalışan birisi iken Narziss ise ilgeliği tercih etmiş ve kilisede kitapla kendisini bulmanın peşindedir.

Bu minvalde karakterlerden birisinin akli diğerinin ise duyguları temsil ettiği anlaşılmaktadır. Bundan dolayı akıl ile duyguların yoğun çatıştırıldığı, arzulara gem vurulduğu görülmektedir. İki mknatısın çekim alanında kalan insanın buna dair yaşadığı sancıları ve yorulan ruhu tasvir edilmektedir.

---

⁷ Ayşe Demirel, Hermann Hesse'nin Romanlarındaki Kadın Protrelere, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2016.

⁸ Veysel Lidar, Herman Hesse'nin Narziss ve Goldmund ile Ivan Gançarov'un Oblomov Adlı Eserlerinde Anne Figürü, XII. Uluslar arası Dil, Yazın, Değişbilim Sempozyumu, 1, 2012, s. 308-313.

⁹ Bu hususta bkz. Edward Hallett Carr, Tarih Nedir, çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

Golmund'un şahsında müşahhas hale gelen bu durum iyi bir şekilde betimlenmeye çalışılmaktadır. O, bir yandan geçmişin köhnemişliği karşısında yaşadığı çaresizlikle baş başa, bir yanıyla topluma karşı duyduğu sorumlulukla yüzleşmekte, diğer yanıyla hazlarını gerçekleştirme arzusundadır. Bütün bu düşüncelerle o, vird halindedir.

Hesse, Golmund'un şahsında akli ve duyguları onun ebeveyniyle özdeşleştirmeye çalışmaktadır. "*Sizin us dediğiniz şeyi elde edeceğim diye kendimi yormaya hiç hevesli değilim. Usla aramdaki ilişki, bir zaman babamla aramda var olan ilişkiye benziyor. Bir zaman babamı çok sevdiğimi sanır, kendisine benzediğime inanırdım. Ağzından çıkan her sözün doğruluğuna yemin edebilirdim ancak annem yeniden çıkıp geldiğinde, sevginin ne olduğunu öğrendim. Annemin görüntüsünün yanında babamunki ansızın küçüldü, yitirdi değerini, sevimsiz, asık suratlı, neredeyse iğrenç bir nitelik kazandı. Şimdi içimde öyle bir eğilim var ki ussal olan her şey babamsı, anneden uzak, anne düşmanı gözüyle bakıyor, biraz küçümsüyorum.*"¹⁰ Baba, otoritesiyle ve katı tutumuyla akli, anne merhameti ve şefkatiyle duyguları temsil edilmektedir.

Duyguların üzerimizdeki etkisini, özellikle de belli bir yaş aralığında yok sayıyoruz. Oysa duygularımız aklımıza yol veren şeylerden en önemlisidir.

Eserde Hıristiyanlığın akidevi bir parçası haline gelen sevgiye yoğun bir vurgu vardır. Roma'nın akabinde çöken toplumsal yapı, sevgi duygusu etrafında toplanmaya çalışılmaktadır. Bundan dolayı romanda insanın sevgiye ihtiyacı yoğun olarak işlenmekte ve bu aynı zamanda hazla ilişkilendirilmektedir.¹¹

Sevgi duygusuyla yaşama isteği aşılanmaktadır. Bu sayede insanın hayat karşısında güçlü durabilmesi için çaba sarfedildiği görülmektedir. Yaşama dirençli ise, insan ölüme karşı koyabilir. Nitekim henüz duygusal çöküntü içerisine girmeyen Golmund, yaşama isteğinin gücüyle ölüme meydan okuyabilmişti, Kont kendisini zindana atmış, Birçok tehlikeden geçip, birçok kışı dışarda geçirmişti. Soğuğa karşı yaşama bağlı kalabilmişti, hatta büyük veba salgını köyleri, kasabaları, şehirleri yakıp yok ederken, Golmund göçebeliğinde yaşamayı başarabilmiş, çekildiği yayla evindeki

¹⁰ Hesse, 68.

¹¹ Hıristiyanlık'ta sevgi hususunda bkz. Mustafa Ekici, Hıristiyanlık'ta ve İslam'da Sevgi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.

kulübede Lenne'yi ölüme teslim ederken bile Golmund yaşamına devam edebilmişti. Hasılı eserde, insanın yaşama tutunmak adına hiçbir şeyden kaçınmadığı resmedilmektedir.

Ortaçağ Avrupa'sında yazgı da akidenin bir parçası haline gelmiştir. Bu çerçevede insanın yazgısının doğasına uygun şekilde çizildiği de verilmektedir. Bu aynı zamanda kilise açısından bir öneme sahiptir. İtaat ve sadakat bu bağlamda ortaya çıkmaktadır. İnsanın yazgısına uygun davranması beklenmekte, yazgının çizdiği yol üzere hiyerarşideki yerini bilmesi umulmaktadır.

Yazgı çerçevesinde irade de Hristiyanlığın esas mevzularından birisini oluşturmaktadır. Bu akideye uygun bir biçimde betimlenen irade, anlaşılması en zor mevzulardan birisini kapsamaktadır. Bu minvalde insanın iradesinin sahibi olmadığı görülmekte çünkü, iradesine yön veren akli devre dışı bırakan duygulara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Gene burada insanın karmaşık, muğlak bir varlık olduğu betimlenmektedir.¹²

Bu çerçevede günah mevzusu dikkat çekmektedir. Hristiyanlıkta en temel şeylerden birisi olan günah meselesi de eserde genişçe yer tutmakta ve bu aynı zamanda toplumun yapısını şekillendiren bir belirleyici haline gelmektedir. Goldmund'un adeta annesinin günahının bir kefareti olarak manastıra verilmiş olması bu hususu betimlemektedir.¹³

Romanda betimlenen mevzulardan birisi de insanın doğasıdır. Kilisenin tutumunun buna aykırı bir şekilde olduğu yönündedir. Kilisenin, (kilisenin müntesipleri bağlamında) erkekleri kadınlardan uzak tutan kurallarının örtük bir biçimde insan doğasına aykırı olduğu betimlenmektedir. Bu durumda insan doğasına aykırı olduğu düşünülen sevilerin vurud ettiği yansıtılmaktadır.

Kadın erkek ilişkisinin sıhhatli bir biçimde yürümediği, her iki cinsin birbirlerini davetkar şekilde arzuladıkları tasvir edilmekte, engelleyici olan şeyin Tanrı'nın kurallarının olmadığı görülmektedir. Bir günahıtan kaçınılmasının esas

¹² Yazgı bağlamında bkz. Namık Kemal Okumuş, "Ehl-i Kitap İlahiyatında İlahi Takdir Algısının Merkez Parametleri Üzerine Bazı Tespitler", *Kelam Araştırmaları*, 11/1, 2013, 187.

¹³ Hristiyanlık'ta günah için bkz. Bilal Doğan, *Hristiyanlık'ta Asli Günah Doktrini*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2008.

gerekçesini yapılacak işin ortaya çıkacağı korkusuyla toplum baskından çekinilmesidir. Bu baskı karşısında bireyin o toplumda yaşama imkânı kalmamaktadır.

Bu olgusal gerçeklik karşısında insanın hükmü de pek zayıf düşmektedir. Bir diğer yandan hayatın gerçekliği karşısında söylenen sözlerin havai bir yansıma olduğu görülmektedir. Yurtsuz Goldmund'a karşı bir rutini olan Lydia, onun sevgisine ve kendisine duyulan yoğun aşka karşın onunla gitmeye cesaret edememektedir. Lydia'da insanın rahat yaşamını bırakıp gidemeyeceği, konforundan vazgeçemeyeceği betimlenmektedir. Aslında Lydia ne kalabilme ne gidilme cesaretini gösterebilmektedir. İnsan şaşkın bir varlık, düştüğü toprakta ne yaptığını bilebilir mi?¹⁴

Bu durum yaşananın kişiye deneyim kazandırdığını, hayatı acı yönleriyle öğrettiğini yansıtırken aynı zamanda da her deneyimin altında geleceğe atılmış bir çizik olduğunu ve kişinin hayatını bu minval üzere kurgulayacağını göstermektedir.

Ortaçağ Avrupa'sında teoloji ve o ekseninde yapılan tartışmalar genişçe yer tutmaktadır. Narziss ve Goldmund'un teolojik tartışmaları eserde önemli bir yere sahiptir. Bunlar dönem Avrupa'sının düşüncesini betimleyen tartışmalardır. Bu çerçevede Goldmund, adeta Tanrısı ile savaş halindedir. O, Tanrıya karşı bir yandan büyük bir öfkeyle mücadele ederken, diğer yandan sevgisini yansıtmaktan da geri durmamaktadır.

Romanda insanın sanat ile kurduğu ilişki iyi betimlendiği görülmektedir. Sanat yaşamın bunaltıcı yükünden adeta bir kaçış yeri gibi yansımaktadır. Bir diğer deyişle, "Sanatın ve usun kökeni ölümden duyulan korkudur."¹⁵ Nitekim eserde Nikola Usta ile insanın sanatla yaşamın yükünü hafiflettiği görülmektedir. Hıristiyanlığın köşede durduğu bu sanat hem antik dönem izlerini taşımakta hem de kişinin hayatla kurduğu ilişkinin veçhelerini betimlenmektedir. Goldmund'un Nikola Usta'nın refakatinde yapmış olduğu Meryem Ana heykeline hasretini tuttuğu annesinin yüzünü yansıtmaması dikkate değerdir. "*Goldmund'un ruhunda yaşayan; asla tümüyle kendisine ait bir yüz*

¹⁴ İnsanın doğası bağlamında bkz. Stanley M. Honer&Thomas C. Hunt, "Felsefe ve İnsan Doğası", çev. Hasan Ünder, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/786527>; (Erişim 12 Nisan 2023); Şaban Ali Düzgün, "İnsan Doğası (Fitratı) ve Özgürlüğü Üzerine", Kelam Araştırmaları Dergisi, 14/2, 2016, 322-342.

¹⁵ Hesse, 161.

değildi, bir ara yakalayıp bir sanat yapıtında dile getirmek istediği ama boyuna kendini kaçıırıp ondan saklayan bir yüzdü bu, annesinin yüzüydü.”¹⁶

Herman Hesse'nin eserinde Roma sanat geleneğinin Hristiyan Avrupa'da dini bir hüviyet kazandığı görülmektedir. Goldmund ve Nikola Usta ekseninde geçen bu sanat hadisesi, bu dönemin acılarını ve zihniyet yapısını anlatmaktadır. Bu sanat hadisesiyle karakterin hayatında boşluk yaratan kişi, bir sanat eseri ve dini karakterle bütünleştirilmiştir.

Burada sanatın hayatı bütün yönleriyle kapsayıp kuşattığı anlaşılabilir. Yaşanılan trajedi, dram bin bir tasa, keder ve bazen sevinç sanat eserlerinde kendisine yer bulurken, insanı da hem hayata bağlamakta hem de acısını bir ölçüde de olsa dindirebilmektedir. Hayatımızın izleri sanata yansır ve sanatla insan kendini anlatır ve yaşam bir nebze kolaylaşır.

Şehirleşme bağlamında bir eleştiri de gözden kaçmamaktadır. Bu minvalde, *“Kentte oturan bu besili insanlar ne kadar miskin, nazlı, şımarık, ne kadar güç beğenir şeylerdi. Goldmund'un kendisi de yozlaşıp bozulmuş, kentin bu semiz insanlarına ne kadar iğrenç derecede benzemişti.”¹⁷ Bu, Haldun'un adeta yerleşik olan insanın tarifidir.¹⁸*

Hasılı eserde, yokluk dönemlerinde kilisenin inşa ettiği münzevi yaşam ve buna yüklenen bir anlam dikkat çekmektedir. İlahilerle bireyin kültür dünyasına sinen bir dini yaşam söz konusudur. Bağ bozumu, kestane ve meyve bahçeleriyle süslü olarak betimlenen bir dünya aynı zamanda hatıralar manzumesini taşımaktadır. Eser, can güvenliğini korumanın zor, barınak bulmanın kısıtlı ve yiyecek pek çok zaman hayal olduğu bir dönemi anlatmaktadır. Vebadan kırılan kasabalar, köyler vardır.¹⁹ Bu dönemi veciz bir şekilde ifade etmek gerekirse, bu Tanrıdan kaçıp yine Tanrıya sığınılan bir dönemdir.

Sonuç

---

¹⁶ Hesse, 168.

¹⁷ Hesse, 192.

¹⁸ İbn Haldun, Mukaddime, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, 326-330 vd.

¹⁹ Ortaçağ Avrupa'sı ile ilgili şu eserlere bakılabilir. Henry Pirenne, Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Yapısı, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2014; Henry Pirenne, Ortaçağ Kentleri, çev. Şadan, Karadeniz, İletişim Yayınları, İstanbul 2000; Jacques le Goff, Ortaçağ Batı Uygurluğu, çev. Hanife Güven-Uğur Güven, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2015.

Herman Hesse'nin *Narziss ve Golmund* adlı eserinden tarihi dönemi saf bir biçimde anlatmasını beklememek gerekir. Hesse'nin zıtlıkların felsefesi olan Jung felsefesinin etkisi altında olduğu aşıkardır. Eser bu felsefeden ziyadesiyle payını almış, dahası Hesse eserini bu felsefe ile inşa etmeye çalışmıştır.

Eserde *Golmund*'un şahsında müşahhas hale gelen akıl ve duygu çatışması iyi bir şekilde betimlenmeye çalışılmıştır. Akıl ve duygular onun ebeveyniyle özdeşleştirmeye çalışılmaktadır. Baba, otoritesiyle ve katı tutumuyla akli, anne merhameti ve şefkatiyle duyguları temsil edilmektedir.

Eserde Hıristiyanlığın akidevi bir parçası haline gelen sevgiye yoğun bir vurgu yapıldığı görülmektedir. Sevgi duygusuyla yaşama isteği aşılacaktır. Bu sayede insanın hayat karşısında güçlü durabilmesi için çaba sarfedildiği görülmektedir.

Yazgı çerçevesinde irade de Hıristiyanlığın esas mevzularından birisini oluşturmaktadır. Bu akideye uygun bir biçimde betimlenen irade, anlaşılması en zor mevzulardan birisini kapsamaktadır. Bu minvalde insanın iradesinin sahibi olmadığı görülmekte çünkü, iradesine yön veren akli devre dışı bırakan duygulara sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Yine bu çerçevede günah mevzusu dikkat çekmektedir. Hıristiyanlıkta en temel şeylerden birisi olan günah meselesi de genişçe yer tutar ve bu aynı zamanda toplumun yapısını şekillendiren bir belirleyici haline geldiği görülmektedir.

Eserde Ortaçağ Avrupa'sında teoloji ve o ekseninde yapılan tartışmalar genişçe yer tutmaktadır. Romanda insanın sanat ile kurduğu ilişki iyi betimlendiği görülmektedir. Sanat yaşamın bunaltıcı yükünden adeta bir kaçış yeri gibi yansımaktadır. Herman Hesse'nin eserinde Roma sanat geleneğinin Hıristiyan Avrupa'da dini bir hüviyet kazandığı görülmektedir. *Goldmund* ve *Nikola Usta* ekseninde geçen sanat hadisesi, bu dönemin acılarını ve zihniyet yapısını anlatmaktadır. Bu sanat hadisesiyle karakterin hayatında boşluk yaratan kişi, bir sanat eseri ve dini karakterle bütünleştirilmiştir.

Kaynaklar

Carr, Edward Hallett, *Tarih Nedir*, çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

Demirel, Ayşe, *Hermann Hesse'nin Romanlarındaki Kadın Protroleleri*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2016.

- Doğan, Bilal, Hıristiyanlık'ta Asli Günah Doktrini, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2008.
- Düzgün, Şaban Ali, "İnsan Doğası (Fıtratı) ve Özgürlüğü Üzerine", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 14/2, 2016, 322-342.
- Ekici, Mustafa, Hıristiyanlık'ta ve İslam'da Sevgi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.
- Hesse, Herman, Narziss ve Goldmund, çev. Kamuran Şipal, YKY Yayınları, İstanbul 2012.
- Honer, Stanley M.- Hunt, Thomas C. "Felsefe ve İnsan Doğası", çev. Hasan Ünder, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/786527>; (Erişim 12 Nisan 2023).
- İbn Haldun, Mukaddime, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016.
- Jan, Faizullah- Ashraf, Syed Irfan- Khan, Azmat, "Deconstructing Hermann Hesse's Narcissus and Goldmund with a crosscultural lens", *Liberal Arts & Social Sciences International Journal (LASSIJ)*, https://www.researchgate.net/publication/362368611_Deconstructing_Hermann_Hesse's_Narcissus_and_Goldmund_with_a_cross-cultural_lens; (Erişim 10 Nisan 2023).
- Le Goff, Jacques, Ortaçağ Batı Uygarlığı, çev. Hanife Güven-Uğur Güven, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2015.
- Lidar, Veysel, Herman Hesse'nin Narziss ve Goldmund ile Ivan Gançarov'un Oblomov Adlı Eserlerinde Anne Figürü, XII. Uluslar arası Dil, Yazın, Değişibilim Sempozyumu, 1, 2012, s. 308-313.
- Okumuş, Namık Kemal, "Ehl-i Kitap İlahiyatında İlahi Takdir Algısının Merkez Parametleri Üzerine Bazı Tespitler", *Kelam Araştırmaları*, 11/1, 2013, 187.
- Pirenne, Henry, Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Yapısı, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- Ortaçağ Kentleri, çev. Şadan, Karadeniz, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.
- Tusken, Lewis W., Thematic Unity in Hermann Hesse's Narziss And Goldmund: The Tree Symbol Interpretive Key, Vol. 29, No. 2 (Summer 1983), pp. 245-251, <https://www.jstor.org/stable/26281169>; (Erişim 10 Nisan 2023).
- Vene Rudebusch, a thematic analysis of Herman Hesse's Narziss and Goldmund, *Cinnicati*, 1973, DA, XXXIV, 4283. <https://www.jstor.org/stable/3831106>; (Erişim 10 Nisan 2023).